

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Бурятия

ГБОУ "Цакирская СОШИ ХЭН"

РАССМОТРЕНО
МО ГЦ

Руководитель МО ГЦ

 Хадаева С.Б.

Протокол № 1
от 31.08.2023 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора по УР

 Цыренова Э.Ц.

Протокол № 1
от 31.08.2023 г.

УТВЕРЖДЕНО
Директор

 Абидуева Н.Б.

Приказ № 132
от 31.08.2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета

«Родной язык»

для 9 класса среднего общего образования
на 2023-2024 учебный год

Составитель: Хадаева Сэсэг Баторовна
Учитель бурятского языка и литературы

с. Цакир 2023

Тайлбари бэшэг

Тус программа гүрэнэй Федеральна стандарт, Буряад Республикын Нуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын туршалгын программа дээрэ үндэһэлэгдэнэ. Буряад дунда нургуулида түрэлхи литература нуралсалай предмет болгогдожо, үзэгдэжэ байдаг гээшэ. Энэ программа мүнөө үсын ФГОС баримталан, 9-дэхи классай «Бэлиг» хэблэлээр гараһан В.Д. Патаевай, О-Х. Н. Нанзановагай зохёолон «Буряад хэлэн» гэхэн номдо таарууланхай.

Программын шухала **зорилгонь** хадаа:

1. Нурагшадай түрэлхи хэлэ үзэлгэ хадаа оршон тойронхи байдалые ойлгоходонь, мүн ород хэлэ болон бэшэшье предметүүдые үзэхэ хэрэгтэнь ехэ туһа хүргэдэг. Гадна нурагшадые болбосоруулха, хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ туһалха арга боломжотой. Ушар тиимэһээ түрэлхи хэлэнэй үүргые саашань улам дээшэлүүлхэ, энэ предмет заалгы, хэшээл бүхэнэй үрэ дүнгые һайжаруулха шухала.

2. Багшын шухала зорилгонуудай нэгэнинь хадаа нурагшадые алдуугүйгөөр, зүбөөр бэшүүлжэ нургаха болоно. Бэшэгэй дүримүүдые, сэглэлтын тэмдэгүүдые үзэхэдөө, нурагшад зүбөөр ойлгоод, тэдээнээ алдуугүйгөөр хэрэглэжэ нургаха ёһотой.

3. Түрэлхи хэлые литературатайнь нягта холбоотойгоор зааха хэрэгтэй. Тиихэдээ литературын хэшээлдэ үзэһэн уран зохёолой хэлэ, найруулга, холбоо үгэнүүд, оньһон болон хошоо үгэнүүд, зэргэсүүлгэнүүд, зохид мэдүүлэлнүүд, богонихон текстнүүд гэхэ мэтые буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ үргэнөөр хэрэглэхэ шухала.

4. Түрэлхи хэлэ, литературын хэшээлнүүдтэ хэлэлгэ хүгжөөлгэ хараалагданхай. Тиимэһээ изложени болон сочинени бэшэлгэ, хөөрөжэ нургалга гэхэ мэтэ хүдэлмэринүүд дүүргэгдэхэ ёһотой.

5. Буряад хэлэ үзэлгэ бэшэ предметүүдые үзэлгэтэй нягта холбоотой. Жэшээлхэдэ, буряад хэлэндэ түшэглэн, ород хэлэнэй олон ойлгосонуудые нурагшадта ойлгуулжа, хоёрдохон хэлэндэнь нургаха зэргэтэй.

6. Ургажа ябаа үетэндэ эрдэм болбосоролой үндэһэ нуурине гүнзэгыгөөр ба бата бэхээр үгэхэ, тэдэнини ажал дээрэ хэрэглэхэ, дадал шадабаритай болгохо, хүгжэлтын юрэнхы үзэл бодолтойгоор хүмүүжүүлхэ.

Нуралсалай- тематическа түсэб

№	Программна материал	часууд
1	Дабталга	2
2	Хэлэн тухай шухала мэдээн	2
3	Сложно мэдүүлэл	1
4	Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл	3
5	Дахалдаһан сложно мэдүүлэл	12
6	Союзгүй сложно мэдүүлэл	3
7	Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр	5
8	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	7

Программын байгуулга ба удха

Дабталга (2 час).

Урда классуудта үзэһэнөө. Фонетическэ, үгын бүридэлөөр, морфологическа шүүлбэринүүд.

Хэлэн тухай шухала мэдээн (2 час).

Буряад хэлэнэй түүхэнээ. Хэлэн тухай найруулганууд.

Сложно мэдүүлэл (Орёо мэдүүлэл). (1 час).

Юрын мэдүүлэлэй байгуулга. Юрын мэдүүлэлэй бүридэл, сложно мэдүүлэлэй илгаань.

Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл (3 час).

Союзууд. Ниилэлдүүлһэн, дахалдуулһан союзуудай илгаа. Юрын мэдүүлэлнүүдые сложно болгохо. Мэдүүлэлэй гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Дахалдаһан сложно мэдүүлэл (12 час).

Союз ба союзна үгэнүүд. Дахалдуулһан союзууд. Ород хэлэнэй дахалдаһан сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй юрын гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Союзгүй сложно мэдүүлэл. (3 час).

Юрын ба сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд. Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнүүд.

Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр. (5 час).

Холбуулал мэдүүлэл хоёрой илгаа. Янза бүрийн шүүлбэринүүд.

Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ. (7 час).

Мэдүүлэлнүүдэй байгуулга. Зохёолго яагаад бэшэхэб? Зурагаар яагаад хүдэлхэб? Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнууд.

Календарно-тематическа түсэб

Ицгвергь

№	Грамматика ба бэшгэй дуримөөр үзэхэ материал	Разделээр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ	Нурагшадай бэсэ дааһан хүдэлмэри
1-3.	Дабталга. Мэдүүлэл, холбуулал. Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд.	2 час	3 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Тест зохёохо
4.	Шалгалтын диктант		1 час			Дабталга-бэхижүүлгэ
5.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час			Дурим дабтаха
6-7	Орёо мэдүүлэл, тэрэнэй илгаа, сэглэлтын тэмдэгүүд.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Зохёолгодо бэлдэлгэ
8.	Х.Х.Х.зохёолго		1 час			Зохёолго бэшгэхэ
9-11	Ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл, тэрэнэй илгаа, сэглэлтын тэмдэгүүд.		3 час			Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри хэхэ
12-13	Холбоһон харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Асуудалнуудта харюусалга
14-15	Илгәһан харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Опорно схемэ зохёолго
16-17	Практическа хүдэлмэри		2 час			Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
18-19	Зүрилдэһэн харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		2 час			Опорно схемэ зохёолго
20-21	Залгаһан харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		2 час			Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри хэхэ
22-23	Практическа хүдэлмэри		2 час			Дабталга-бэхижүүлгэ
24	Х.Х.Х. найруулга		1 час			Зохёолго бэшгэхэ
25	Шалгалтын диктант		1 час			
26-27	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Дабталга		2 час			Дабталга, бэхижүүлгэ

2 четверть

№	Грамматика ба бэшгэйдүрлмөөр үзэх материал	Разделээр үгтгээн саг	Темээр үгтгээн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	Бурагшадтай бээ дааһан хүдэлмэри
1-2	Урда үзэһэн дабталга Нийлэлдэһэн орёо мэдүүлэлнүүдэй илгаа. Синтаксическашүүлбэри.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ, синтаксическа шүүлбэри хэхэ. Найруулга бэшэхэ
3	Х.Х.Х. багшын үзэмжөөр		1 час			Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго.
4-6	Нийлэлдэһэн орёо мэдүүлэлые холбодог холболтонууд		3 час			
7-9	Практическа хүдэлмэри.		3 час			Дабталга. Бэхижүүлгэ
10-11	Х.Х.Х.найруулга		2 час			Найруулга бэшэхэ
12-14	Дахалдаһан орёо мэдүүлэлэй шухала ба нүхэсэл мэдүүлэлнүүд		3 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ.
15-16	Дахалдаһан орёо мэдүүлэлнүүдые холбодог холболтонууд ба холболто үгэнүүд.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри.
17-18	Практическа хүдэлмэри		2 час			Дабталга. Бэхижүүлгэ
19	Шалгалтын диктант		1 час			
20-21	Диктантын шүүлбэри. Хахад жэлэй дүн.		2 час			Дабталга. Бэхижүүлгэ

9-дэхн класс буряад хэлэн III-дахн четверть

№	Грамматика ба бэшэгэй дүримөөр үзэхэ материал	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	Һурагшалайбээ дааһан хүдэлмэри
1	Дабгалга. Дахалдаһан орёо мэдүүлэлнүүд.	1		Электронно ном хэрэглэлгэ	Бэхижүүлгэ
2-3	Тайлбарилһан нүхэсэл мэдүүлэл	3			Таблицаар хүдэлмэри, упражненинүүдые дүүргэлгэ. Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
4	Практическа хүдэлмэри	2			Творческо хүдэлмэри.
5	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	1			«Буряад хэлээр тестнүүд
6-7	Элирхэйлһэн нүхэсэл мэдүүлэл	3		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
8	Практическа хүдэлмэри	1			Найруулга бэшэхэ
9-10	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	2			Упражненинүүдые дүүргэлгэ.
11	Ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэл	2		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
12	Аргын, байрын ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
13	Сагай,шалтагаанай ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	2		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
14	Практическа хүдэлмэри	2			Упражненинүүдые дүүргэлгэ
15	Зорилгын, хэмжээнэй ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
16	Болзоогой, өөрсэгүйн ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
17	Практическа хүдэлмэри	3			Упражненинүүдые дүүргэлгэ
18	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	3			Найруулга
19	Шалгалтын диктант	1			

20	Алдуу дээрэ хүдэлмэри	1	Алдуунуудай шүүлбэри		
----	-----------------------	---	----------------------	--	--

4 четверть

№	Грамматика ба бэшгэй дүримөөр үзэх материал	Раздел ээр үгтэнэ н саг	Темээр үгтэнэ саг	Болзор	ИКТ	Һурагдадай бэеэ дааһан хүдэлмэри
1	Х.Х.Х. багшын үзэмжөөр		1 час			Творческо хүдэлмэри дүүргэхэ
3-4	Холболтогүй орёо мэдүүлэл		2 час		Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохиолго. Синтаксическа шүүлбэри.
5.	Практическа хүдэлмэри		3 час			Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохиолго. Синтаксическа шүүлбэри. Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
6	Сэхэ хэллэгтэй орёо мэдүүлэлэй шэнжэ болон байгуулга, саялэлтэнүүд	1	2 час		Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Упражненинүүдые дүүргэлгэ
7-9	Сэхэ ба ооршлэн хэлэлгэ		2 час		Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Авторай ба сэхэ хэлэлгэ илгажа һураха
10	Текст ба тэрэнэй байгуулга	2	2 час			Текст байгуулгаарнь илгаруулха, хөөрэлгэ, бодомжолго, зураглалтай текст литературна зохиолнууд сооһоо тааруулан буулгажа бэшэхэ.
11	Хөөрэлгэ, бодомжолго, зураглалтай текст		3 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
12	Үгүүлэл, тэрэнэй янзанууд	1	2		Электрон ном хэрэглэлгэ	Эрдэм һуралсалай, нийгын, хэрэгэй, хөөрэлдөөнэй, уран найханай үгүүлэл литературна зохиолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ.
13	Шалгалтын диктант.		1			
14	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Жэлэй дүн		1			Алдуунуудай шүүлбэри хэхэ

5. Нурагшад мэдэсэ шадабаринн гол эрилтэнүүд

Нурагшад 9-дэхи класс дүүргэхэдээ, нимэнүүд шадабари ба дадалтай болохо ёһотой:

мэдүүлэлнүүдые байгуулгаарнь шүүмжэлхэ, юрын болон орёо мэдүүлэлнүүдые зохёохо; буряад болон абтаһан үгэнүүдэй бэшэгэй дүрим мэдэхэ, тэрэниие баримталан, үгэнүүдые болон мэдүүлэлнүүдые зүб үгүүлхэ, бэшэхэ; юрэ хөөрэхэн, бодомжолһон, зураглаһан найруулгануудые бэшэхэ түсэб табижа шадаха.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, орфографи шудалан үзэлгэ хадаа буряад хэлэнэй абяанай системын онсо зүйлнүүдые харуулха, абяан үзэг хоёрые худхахагүй, литературна үгүүлбэринн хэм баримталха, зүб бэшэлгын дүримүүдые хэрэглэжэ шадаха болохо ёһотой. Үгэнүүдые, мэдүүлэлнүүдые, үгүүлэлнүүдые зүбөөр галиглажа нурабал, фонетическэ шүүлбэри зүбөөр хэгдэхэ.

Тус программа соо лексикологи ба фразеологи гэнэн сэдбүүдтэ онсо нуури үгтэнэ. Буряад хэлэнэй үгын баялиг, тэрэниие баяжуулха гол аргууд, хэлэнэй уран аргуудые: эпитет, метафора, синекдохэ, гиперболэ – эдэ бүгэдые нурагшад эдэбхитэйгээр хэрэглэжэ нураха ёһотой. Лексикологёор мэдэсэнүүд морфологи, синтаксисше шудалха үедөө нэмэгдэхэ, бэхижүүлэгдэхэ. Буряад литературы хэшээлнүүдтэ зохёолой хэлэнэй шүүмжэлгэ хэхэдэ, лексикээр хүдэлмэри ябуулагдаха болоно. Түрэл хэлэнэйнгээ арга боломжые, тодо, хурса, ураниие улам бүри дүүрэнээр хэрэглэжэ нургаха шухала. Нурагшадые лексическэ шүүлбэридэ нургаха хэрэгтэй.

Морфологи шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгын бүридэл ба үгын бин болодог аргуудтайнь танилсана. Үгын удхата хубинууд – үндэһэн ба залгабаринуудай үүргэ тухай, үгэнүүдые холбодог арга зэбсэгын болохо залгалта тухай ойлгосо нурагшадта үгэхэ, үгыг ганса бүридэлөөрнь шүүлбэрилжэ нураха бэшэ, мүн баһа ямар үгэһөө яагаад бин болоһыень ойлгуулха шухала юм. Үгын бүридэлөөр ба үгын бин бололгоор шүүлбэридэ наринаар хандаха, зүб бэшэлгэтэйнь холбоотойгоор хараха. Хэлэлгын хубинуудай морфологическа шэнжэнүүдые ойлгон, тэдэнэй хоорондох агли ба ондоо зүйлнүүдые мэдэжэ абаха зорилго табигдана.

Синтаксис шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэл, мэдүүлэл доторхи үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд, мэдүүлэлэй тусгаарлагдаһан гэшүүд, причастна ба деепричастна дахуулалтай мэдүүлэлнүүд, юрын ба орёо мэдүүлэлнүүдэй гол янзанууд тухай мэдэсэ, хэрэглэхэ шадабари бата бэхеэр ойлгожо абаха ёһотой. Мэдүүлэлнүүдые уншахадаа, хоолойн аялга ашагладаг байха хэрэгтэй. Нурагшадые сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр табиха дүй дүршэлтэй болгохоһоо гадна, мүн баһа уран уншалгыень хүгжөөхэ байна. Морфологи синтаксис хоёрой хоорондох холбоо

хараада абаха шухала юм. Зүб бэшэлгын дүримүүд, сэглэлтын тэмдэгүүдээр дүримүүд, шалгахань бэрхэтэй орфограммануудта анхарал хандуулагдаха ёһотой.

Грамматикын тодорхойлолгонууды ба дүримүүды сээжэлдэхэ гэнэн зорилготой бэшэшье хаань, тэдэниие сохом тодоор, удхыень ойлгожо, найруулан хэлэхэ эрилтэ һурагшадта табиха.

Лингвистическэ шүүлбэринүүды саг үргэлжэ үнгэргэжэ байхада, һурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал гуримшаха ёһотой.

Һуралсалай мониторинг хэхэ эрилтэнүүд

Буряад хэлээр һуралсалай мониторинг четвёртьнүүдэй һүүлээр гү, али түрүүшын ба хоёрдохи һуралсалай хахад жэлнүүдэй дүнгүүдээр гэршэлэгдэдэг.

Мониторинг һурагшадай һуралгын дүнгүүды сасуулан, зэргэсүүлэн, шүүлбэрилэн хэгдэхэ ёһотой. Удаадахи хүдэлмэринүүдэй дүнгүүдээр һуралсалай мониторинг элирүүлэгдэхэ: шалгалтын упражненинүүд, бэшэмэл харюунууд, тестнүүд, диктантнууд, шалгалтын холимог хүдэлмэри, аман шалгалта, хөөрэлдөөн, һурагшадтай уридшалан хүдэлэлгэ, хүсэд шиндхэгдээгүй асуудалнууды шэнжэлүүлэн тайлбарилга, рефератууды бэшэлгэ, олоннитын ажалда хабаадалга, элидхэл хэлгэ ба бусад.

Аман шалгалтаар элирүүлэгдэхэ үрэ дүнгүүд: һурагшадай хэлэн тодо сэбэр, уян нугархай, һанал бодолоо эли тодоор холбожо, мэдүүлэл, үгүүлэл болгон хэрэглэжэ шадаха ёһотой. Һуралсалай мониторинг элирүүлгэдэ холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэринин дүнгүүд оролсодог.

Хэшээлһээ гадуур хүдэлмэри

Буряад хэлэнэй багша хэшээлнүүдээ класһаа гадуур хэгдэдэг хүдэлмэрээр баяжуулдаг. Буряад хэлээр хэшээлһээ гадуурхи хүдэлмэри элдэб янзын байха ушартай: кружогууд, бүлгэмүүд (жэшээлхэдэ, түрэлхи хэлэндээ дуратайшуулай бүлгэм, аман зохёолой кружок г. м.), конкурсууд ба олимпиаданууд (уранаар уншагшадай, хөөрэгшэдэй, зохёолшодой, уран зохёол шүүмжэлэгшэдэй мүрысөөнүүд, грамматическа олимпиада г. м.), тусхай сэдэбтэ зориулһан Баярай үдэрнүүд, буряад хэлэнэй танхим байгуулга; буряад хэлэндэ, хэлэ шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ, дурасхаалта һайндэрнүүдтэ зориулагдаһан тусхай ханын сонин гү, али бюллетень гаргалга, сониндо үгүүлэл бэшэлгэ ба бусад.

Һурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал сэгниэхэ хэм

Һурагшадай аман харюу сэгниэлгэ

Грамматикаар һурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргын нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр һурагшын аман харюу холбоо удхатай мэдээсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэг, ойлгодог байһыень элирүүлнэ.

Һурагшын аман харюу удаа дараалан һубариһан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрын удха шанар, илгаа тухай асуудалда хурагша нимэрхүү харюу үгэхэ болоно:

– түлөөнэй нэрын тодорхойлолго;

– түлөөнэй нэрэ юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгэнэй түлөө хэрэглэгдэдэг гэжэ жэшээ дээрэ харуулха;

– түлөөнэй нэрын илгаае (нюурай, заахан, асууһан г. м.) нэрлэхэ, жэшээ дээрэ харуулха.

Хурагшын хөөрөжэ дүүргэхэдэ, материал хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгыгөөр ойлгон абаһыень багша асуудалаар элирүүлнэ. Эндэ хурагшад үгын удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэдэ түрэл үгэ тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо, үгэ ба конструкции нэлгэхэ шадбаритай байһанаа харуулна.

Хурагшадай мэдэсэ, шадбарни, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ тухатай. Шүүлбэри хурагшадай хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэтэй, тэдэнэй грамматикын дүримүүдые ойлгоходо туһа боложо үгэдэг.

Хурагшадай аман харюу сэгнэхэдэ, нимэ юумэндэ анхаралаа хандуулха:

– харюуны зүб, дүүрэн гү;

– үзэһэн материалаа хэр зэргэ ойлгооб;

– үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусааб;

– мэдүүлэл найнаар зохёожо, мэдүүлэл соо хоолойн аялга зүбөөр табижа, үгэ зүбөөр хэрэглэжэ, грамматическа шүүлбэри хэжэ шадана гү;

– хурагшын зохёоһон мэдүүлэлэй найруулал зүб гү.

Аман харюу сэгнэхэдэ, нимэ эрилтэ баримталха:

«5» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой найнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосодо зүб тодорхойлго үгэжэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрынгөө зохёоһон жэшээ харуулжа, материалай удаа дараае алдангүй, литературна хэлээр, эли тодоор дамжуулжа шадаха байхадань;

«4» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын харюу «5» гэһэн сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэ хангамаар аад, зүгөөр 1–2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнээ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдэ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1—2 алдуу гаргаһан байхадань;

«3» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша тус темын гол зүйл мэдэхэ ба ойлгохо байһанаа харуулжа, материалаа дутуу найруулһан, ойлгосо тодорхойлгодо гү, али дүрим дутуу мэдэхэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрөө жэшээ үгэжэ шадаагүй, материал найруулхандаа удаа дарааень эбдэһэн, хэлэнэй талаар алдуу гаргаһан байхадань;

«2» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша үзэһэн материалаа ехэнхиень мэдэхэгүй, тодорхойлго ба дүрим хэлэхэдээ удхыень хазагайруулһан. материал ойлгожо ядангыар, гуримгүйгөөр найруулһан байхадань табиха.

Хангалтатай сэгнэлтэ («5», «4», «3») нэгэ доро үгтэһэн харюугай түлөө (хурагшын бэлэдхэл шалгалгада тусхай саг үгтэһэн байхадань) табигдахаһаа гадна, мүн таһалдаһан, бүхэли хэшээлэй турша соо хурагшын үгтэһэн хэдэн багашаг харюугай түлөө хамтаруулан табигдаха.

Диктант сэгнэлгэ

Диктант бэшэлгэ хадаа хурагшадые бэшэгэй дүримдэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ, найруулалда, бэшэмэл хэлэлгэдэ хургаха арга зэбсэгэй нэгэн болоно. Диктант хурагшадай анхарал дээшэлүүлдэг, ханал бодолыень зүбөөр эмхидхэдэг, өөһэдыгөө шалгаха дүршэлтэй болгодог. Диктант бэшүүлхын тула холбоотой текст хэрэглэбэл зохистой. Энэ текст мүнөө үеын уран зохёолой хэлэнэй эрилтэ баримталһан байха ёһотой.

Диктантын аша тухань хоёр зүйлһөө дулдыдаха: а) текстын шанарһаа; б) текст зүбөөр бэшүүлхэ багшын шадабаринаа.

Диктантын текст нимэ байха ёһотой:

1. Диктантын текст уран зохёолой хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн байха зэргэтэй.
2. Текст соохи мэдүүлэл дүүрэн удхатай байха. Шадаал һаа, холбоотой текст бэшүүлхэ хэрэгтэй. Текстын ба тэрэнэй үгын удха хурагшадта бэлээр ойлгогдохо ёһотой.
3. Диктант хурагшадай үзэһэн, мэдэхэ дүримдэ бэшүүлхэ. Нэгэ текст соо олон хүшэр дүрим орохо ёһогүй.

Багша диктантын текст хайнаар, тодоор, уран гоёор уншаха уялгатай.

4. Диктантын текст класс класста таараһан, хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

Диктант бэшүүлхэ текстын юрэнхы хэмжээн:

5 класста – 70–80 үгэ;

6 класста – 80–90 үгэ;

7 класста – 90–100 үгэ;

8 класста – 100–110 үгэ;

9 класста – 110–130 үгэ;

10 класста – 130–150 үгэ;

11 класста – 150–180 үгэ.

Ажаглалта: хэрбээ диктантда грамматическа даабари үгтэһэн байгаа һаань, хэмжээн 10–15, дээдэ классуудта 20–30 үгөөр үсөөн болохо.

Словарна диктант хүндэ бэшэлгэтэй үгэ хурагшадай хэр зэргэ зүбөөр бэшэжэ шадаха болоһыень шалгадаг. Словарна диктантын үгэнүүдэй тоо:

5 класста – 10–15 үгэ;

6 класста – 15–20 үгэ;

7 класста – 20–25 үгэ;

8 класста – 25–30 үгэ;

9 класста – 30–40 үгэ.

Словарна диктант сэгнэхэдээ, нимэ сэгнэлтэ табиха:

«5» сэгнэлтэ алдуугүй диктантын түлөө;

«4» сэгнэлтэ 2–3 алдуутай диктантын түлөө;

«3» сэгнэлтэ 3–5 алдуутай диктантын түлөө;

«2» сэгнэлтэ 6-һаа дээшэ алдуутай диктантын түлөө.

Зохёолго сэгнэлгэ:

«5» сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, дүүрэн харюу үгэһэн, литературна материал хурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһые харуулһан, бэшэгдэһэн ушарта сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, һанал бодолойнгоо бэеэ даангине харуулһан, үгэ шэлэн абалга ба мэдүүлэл байгуулгада алдуугүй, тодо хурсаар ба уран һайханаар найруулагдаһан, бэшэгэй дүримдэ алдуугүй бэшэгдэһэн зохёолгын түлөө;

«4» сэгнэлтэ литературна материал хурагшын һайн мэдэһэн, һанал бодолоо удаа дараа үндэһэ баримтатайгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшолол ба хамтадхал хэжэ шададагые харуулһан, зүб литературна хэлээр бэшэгдэһэн аад, 2–3 найруулалай алдуутай, 3-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 3-һаа дээшэ бэшэ алдуутай байһан зохёолгодо;

«3» сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб тааруу аад, хурагшын схематична харюу үгэһэн, үгышые һаа фактическа материал найруулхадаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргаһан гү, али зохёолгодоо удаа дарааень эбдэһэн, 3–4 найруулалай алдуу хэһэн, 6-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 6-һаа дээшэ бэшэ алдуу гаргаһан зохёолгодо;

«2» сэгнэлтэ темээ хурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мэдэхэгүй байһанаа харуулһан, 5–6-һаа дээшэ найруулалай алдуутай байһан. «3» сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон эрилтэһээ дээшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 7–8-һаа дээшэ алдуутай байһан зохёолгодо табиха.

Найруулга сэгнэлгэ

Найруулга бэшүүлхэ текст хургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилго хангаһан, удхынгаа ба үгэ хэлэнэйнгээ талаар хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

6. Нуралсалай методическа хангалга

1. В. Патаева, О -Х. Нанзанова «Буряад хэлэн», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2012 он.
2. С. Будаин, Ж. Жамбуева, Я. Ивахинова, Ц. Лубсанова «Буряад хэлээр тестнүүд», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2007 он.
3. Б-Д. Батоев, С. Будаев, Б. Будаин «Буряад хэлэн» 5-9 кл., Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2006 он.
4. Х. Дамдинова, Цыремпилун «Буряад хэлээр дидактическа материалнууд», Улаан- Үдэ., 1983 он.
5. «Буряад хэлэн» сахим нураха ном. 2012 он.
6. Д. Доржиев, Р-Х. Санжимитыпова «Буряад хэлээр хэрэглэхэ дидактическа материалнууд», Улаан- Үдэ., 1992 он.
7. Д. Амоголонов «Буряад хэлэнэй орфографическа словарь», Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1976 он.
8. «Буряад хэлэнэй тобшо тайлбари толи» Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1992 он.
9. Л. Шагдаров, Н. Очиров «Ород-буряад толи» Россиин эрдэмэй академи...
10. «Буряад нургуулинн программанууд», «Буряад хэлэн 5-11 классууд» Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.

Шэнэ онол арга:

1. Компьютер
2. Проектор
3. Интерактивна самбар
4. «Буряад хэлээр сахим нураха ном»
5. Буряад уран зохёолой соносохо номой хан (аудиобиблиотека)

Шалгах хэрэгсэл :

- Шалгалтын асуудалнууд ба даабаринууд:
- М-тест
- Электрон номой тестнүүд

Интернет онол арга:

- <http://www.edu.ru> – Федеральный портал «Российское образование».
- <http://www.edu03.ru/>-Министерство образования и науки РБ
- <http://www.buryadxelen.org>
- <http://www.nomoihan.org>
- <http://www.fcior.edu.ru/> - Портал «Информационно-коммуникационные технологии в образовании».
- <http://www.kpmo.iv-edu.ru/> – Сайт регионального комплексного проекта модернизации образования.
- <http://fcior.edu.ru/> - Федеральный центр информационно-образовательных ресурсов.
- <http://www.rikuo.ru/> – Сайт республиканского института кадров управления и образования.